

NEMZET, NEMZETISÉG, NEMZETIESÍTÉS MAGYARORSZÁGON

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i1.149>

PRITZ PÁL – MARCHUT RÉKA *

Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterben

Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján

Egyszer megélhető, felettébb sokféleképpen megélhető földi létünk síneken fut tova. A számtalanszor inkább keservesen, mint boldogan megélt kisebbségi lét eredete is sokféle. Messze ható következménye van annak, ha valaki maga választja azt, vagy ilyen-olyan módon abba belekényszerül. Mert az utódok már nem választanak, hanem megörökölnék helyzeteket, melyek ellen vére fellázad. A lázadás a nemzeti államok korában sokszor rombolásba torkollik.

Témánk tehát szinte elkerülhetetlenül érzelmi viharok terepe. Ám a kutatónak higgadtnak kell maradnia. Ahogy a matematikus sem áll a pozitív vagy negatív számok pártjára, a kémikus is nevenségesse válna, ha – mondjuk – a polivinilkloridok mellett kardoskodna más vegyületekkel szemben, az igazat és nem csupán a valódit mondani akaró kisebbségkutató szavait sem családi keservei, korábbi örömei/megaláztatásai, hanem a tudomány bölcsessége vezérli.

Szóval beszéljünk precízen, higgadtnak. És ennek jegyében a tárgyba vágó szakirodalmat is annak vegyük, amire való. Tehát használjuk segítségét, s ahol inkább félrevezetne, ott egyszerűen tévedéseinek rugóit lássuk.

A terjedelem kalodájában csupán az 1933-as esztendő néhány eseményére, tényére, összefüggésére összpontosítunk, ám azok értelmét széles időszámba helyezzük. Tesszük ezt azért, mert a történelemnek az összehasonlítás, a nagy időkeretben és nagy térben való

* Marchut Réka az MTA TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: rmarchut@tk.mta.hu Pritz Pál az ELTE BTK Történeti Intézet egyetemi magántanára. E-mail: pritzpal@t-online.hu. A tanulmány az OTKA PD 112304 sz. projekt keretében készült.

tájékoztatás helyettesíti az ún. egzakt tudományok laboratóriumát, műszereit.

Az 1933-as esztendő nem csupán Adolf Hitler hatalomra jutása miatt fontos, hanem – témánk szempontjából – Bleyer májusi parlamenti beszéde miatt is. Ebben az a döntő mozzanat, hogy nyíltan ilyen éllel mindaddig nem bírálta a magyar nemzetiségpolitikát.

Mindennek jegyében egyszerre szegezzük le, hogy

a/ a Szent István-i birodalom 1849-től túlélte képződmény volt.

b/ a hon magyar ajkú ellenben erről a trianoni első osztályú temetés után sem értesültek. Fejükben sokkal inkább az a kérdés motoszkált: miként történhetett meg mindez az ezer esztendő országgal, vagyis velük? Hiszen egy-két esztendeje még minden egyben volt. Miért értették volna a megtörténtet, ha azt nagyurainak döntő többsége sem értette?

Ha láttak valamit, akkor azt látták, hogy a magyar szupremácia ellen sok idegen ajkú régóta lázadt. A szétesés kapcsán a nagy háború emlékezetes eseményeit idézték fel újból és újból. A magyar baka számtalan helytállását, az idegen ajkúak nem ritka átállását. És most azt tapasztalták, hogy a csonka ország kormánya az itt maradt nemzetiségeknek, gyakorlatilag a németeknek az addig birtokoltnál több jogot akar adni. Miközben vélelmük szerint éppen szigorúbb magatartásra lenne szükség, mert azt is látták, hogy ezeknek a németeknek bizony ugyancsak nagyobb lett a hangjuk. Tapasztalták, hogy Németország fiataljai számos esetben csapatostul az itthoniak elégedetlenségének szítására érkeztek. Sőt, Uram bocsá’ „istentelenségre” nevelték őket. Ebben a helyzetben – vélték a közvélemény hangadói – minden jogkiterjesztés veszélyes.

Nem mérlegelték, hogy a magyar kormány kisebbségpolitikai jogalkotása beleilleszkedett a történelem során első ízben létrehozott etnikai alapú nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerbe.¹

Jakob Bleyert, alias Bleyer Jakabot hamar a magyarországi németiség vezetőjének tekintette a magyar közvélemény mértékadó, politikaformáló része. 1919 augusztusában elnyert nemzetiségi minisztersége is erről tanúskodik. Ezzel igazi németmagyar voltát is elismerték. Miközben már 1917-ben sokak szemében gyanússá vált a

¹ A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszerről lásd: Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzeti Kongresszuson 1925–1929.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

*Budapesti Szemlé*ben közölt programszerű tanulmánya miatt,² mert államhűségüknek a cikkíró kemény feltételt szabott. Miközben a dualista Monarchia mind nyilvánvalóbban függő viszonyba került a kellemetlenül erősebb Németországgal szemben. Bleyer kettős kötődésének megvallása egyszerre volt szép és őszinte, ám közben már bizony láthatóvá vált a később elharapódzó konfliktus csírája. „De amikor így nyíltan, amint mindig tettem, az én „sváb” *népem* mellé állok – olvashatjuk –, egyúttal fönntartás nélkül vallomást teszek az én magyar *nemzetem*ről is. Ahhoz a vér köteléke fűz, ehhez a kultúráé, melynek levegőjében élek és dolgozom.”³ (Kiemelések a szerzőktől)

Mert ez a *nép* bizony nem az a nép, amelyet fel lehet, fel kell emelni a nemzetbe. Szóval a sváb nép már benne van a magyar nemzetben. Az államnemzetben.

Ám német oldalról már jó ideje az volt az igény, hogy a birodalom határain túl élő több milliós németiség tudatosan a német kultúrnemzetbe (*deutsche Kulturnation*) tartozónak érezze magát. Ezzel szemben a magyar nemzet illetékesei azt akarták, hogy a hazai németiség továbbra is a magyar *államnemzet*ben lássa a helyét. Az előbbi igény a völksich-gondolathoz való igazodás igényét jelentette. És ezt az akkor még nem sebzett, ám akkor is *védekező* magyar nemzettudat hivatott képviselői nem tudták elfogadni.

Másként szólva, a németmagyar (*deutschungar*) tudat a modern nemzet, az egymásnak feszülő nacionalizmusok világában már csak anakronizmus volt. A hungarus-tudat a kapitalizmus előtti idők terméke, abban virágzott. Ám az akkori modern világnak az államnemzet, az államnemzet-tudat a megfelelője. Tehát a Szent István-i birodalomban – függetlenül nyelvétől, származásától – mindenki a magyar nemzet tagja. Elvileg bárki megőrizhette nyelvét, népi kultúráját. Ám az elvi lehetőség gyakorlati megvalósulása elé a birodalom

² Bleyer Jakob: A hazai németiség. *Budapesti Szemle*, 1917/483. 428–441., Seewann, Gerhard: A „német-magyarok” szószólója: Jakob Bleyer. *Rubicon*, 2012/11.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemet_magyarok_szoszoloja_jakob_bleyer/ (letöltés ideje: 2017. február 15.)

³ Bleyer, 1917. 430. – Idézi: Grósz András: *A deutschungar Bleyer Jakob – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program (disszertáció), 2015. 44.

egységét veszélyeztető nacionalizmusok izmosodása falat épített. És ez a fal annak arányában emelkedett, ahogy a nem magyar nacionalizmusok centrifugális ereje gyarapodott.

Mindebből következően megállapítható, hogy Bleyer hungarustudata már 1917-es fellépése idején sem korszerű. Az ő tragédiáját csak akkor érthetjük meg igazán, ha tisztán látjuk ezt.

Törekvése már akkor onnan *kevés*, innen pedig sok volt.

*

A bukott miniszter a magyar közvélemény szemében igazán Burgenland elvesztése után⁴ válik gyanússá. Jól mutatja ezt a tanulmányunkban alább részletezett 1933-as parlamenti beszéde is: „Népünk 1848-ban a magyarsággal ment és a világháborúban is a magyar határokat védte, semmi része nem volt sem a forradalomban, sem abban, hogy ezt az országot szétdarabolták. (Fábián Béla: „Hát mikor elcsatolták Burgenlandot?”)⁶ Majd tovább vastagszik rajta a gyanú árnyéka, amikor hozzáfog a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (továbbiakban: MNNE) megszervezéséhez. Következésképpen nem lehetett az első ember az egyszerre kíváncsatos és aggályos egyesület élén.⁷ A helyzet ellentmondásos volta a belügyminiszteri jóváhagyás elhúzódnásának a tükrében is látható. Az egyesület 1923 júniusában alakul meg, s a tényleges működését csak 1924 augusztusában kezdheti meg. Bleyernek pedig be kell érnie a második poszttal. Gratz Gusztáv lesz az elnök, mert az ő – természetesen szintén

⁴ Amint arra a szakirodalom már rámutatott, ennek a területnek az elvesztése azért is érzékenyen érintette Bleyert, mert az itt élő nagyszámú németajkú lakosság megtartása komoly ütőkártya lehetett volna a magyar nacionalizmussal szemben.

⁵ Fábián Béla (1889–1966) a Nemzeti Demokrata Párt képviselője volt. Lásd: Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936. Szerk.: Lengyel László – Vidor Gyula. Budapest, 1931. 92–93.

⁶ Képviselőházi Napló, 1931. XV. kötet 1933. május 2–május 17. Budapest: Atheneum, 1933.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1931_15/?pg=2&layout=s (letöltés ideje: 2017. február 5.)

(továbbiakban: KN XV.) 1933. május 9-i beszéd, 213–214.

⁷ Ezt is nehezítette fent említett parlamenti beszédében: „[...] a kormánytól jóváhagyott és állandóan ellenőrzött német népművelődési egyesület nem választhatja szabadon vezetőségét [...]” KN XV. 213.

anakronisztikus – deutschungar–tudata a magyar nacionalizmus számára jobban elfogadható.⁸

Az MNNE szervezése 1926-ra is csupán szerény eredményeket ért el. Helyi választmányainak száma 46-ról 77-re, taglétszáma 8 ezerrel csaknem 13 ezerre nőtt.⁹ Mivel a németajkúak száma bőven félmillió felett volt, ezért ez semmiképpen nem jelentett áttörést. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a magyarországi németek nagy része is gyanakodva tekintett az egyesületre, és ezt sok esetben erősítette a helyi közigazgatás és az egyház is; másrészt viszont esetenként a vármegyei közigazgatás nem engedélyezte az egyesület helyi szerveinek működését.¹⁰

A magyar kormány a szervezetet oly erősen támogatta, hogy az éppen 1926-ban megrendezett képviselőházi választásokon mind a tíz MNNE-ből jövő képviselőjelölt mandátumhoz jutott.¹¹ A korabeli hazai politikai viszonyok közepette ilyen elsőprő siker – jól tudjuk – teljes kormányzati támogatás nélkül elképzelhetetlen volt. A kormánynak arra ugyan volt ereje, hogy minden MNNE jelöltet mandátumhoz juttasson, ám arra már nem, hogy a társadalomnak a magyar nemzeti érdekekre igazából ártatlan MNNE-vel szembeni ellenállását megtörje. A teljes képhez hozzá kell fűznünk azonban azt is, hogy a Bleyer által létrehozott és működtetett *Sonntagsblatt* című lap egyedül Bleyer villányi mandátumgyőzelmét ünnepelte.¹² Ebből arra következtethetünk, hogy a többi kilenc bejutott képviselő, bár

⁸ Természetesen ezzel nem takarjuk el azt a tényt, hogy a türelmetlen magyar nacionalisták számára ő sem volt elfogadható. Például 1924 augusztusában Gratzot is „izgatónak” tartotta a pomázi főszolgabíró. (PML IV– 401-a Főispáni bizalmas iratok 21. f. 51/1924. 16–17. o. Pomázi járás főszolgabírója a főispánnak 1924. augusztus 25. – Lásd: Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. Budapest – Budaörs: Magyar Történelmi Társulat – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Budaörsi Passió Egyesület, 2014a 59.)

⁹ Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). *Századok*, 1973/3. 662.

¹⁰ Pest vármegyeiben alispáni tudomásulvétel hiányában nem kezdhették el működésüket a helyi szervezetek. Marchut, 2014a 58–59.

¹¹ Grósz, 2015. 124.

¹² Ein Brudergruß nach Villány. *Sonntagsblatt*, 1926. december 12. 1–2.; Jakob Bleyer: Nach der Villányer Abgeordnetenwahl., *Sonntagsblatt*, 1926. december 19. 1–3.

MNNE-tag volt (köztük az elnök, Gratz Gusztáv is), de nem tartozott Bleyer köréhez. Az 1931-es választásokon Bethlen és Bleyer választási paktumot kötött, ám ennek ellenére Faul-Farkas János és Kussbach Ferenc elbukott. Egyedül Bleyernek sikerült bekerülnie a parlamentbe. Az érem másik oldala viszont – amit fentebb is említettünk – az, hogy a paktumon kívül más német nemzetiségű, MNNE-ben is tevékenykedő emberek bejutottak a parlamentbe (például Pintér László, Marschall Ferenc), „csak” ők nem tartoztak Bleyer szűkebb baráti köréhez, és ellenezték a Bleyer által folytatott politikát.¹³

A magyar társadalom nem az MNNE-t, hanem az 1907-ben létrejött, 1916-ban már mintegy 310 ezer taggal rendelkező *Katolikus Népszövetséget* tudta a hazai németiség számára elfogadni. A tagságnak mintegy a negyede németajkú volt, s az egyesületen belül német szekció is működött. A trianoni országban több egyházmegyében kezdtek újjászervezni, s a húszas évek derekán nyíltan az MNNE lehetséges egyházi alternatívájaként emlegették. Grósz András hívta fel a figyelmet a Katolikus Népszövetségre, mint a Népművelődési Egyesület riválisára.¹⁴ Mivel azonban a Népszövetség teljes mértékben a hungarus-tudat jegyében működött, ezért Bleyerék számára nem jelenthetett alternatívát. De azért sem jelenthetett alternatívát, mert az országban 75 000 evangélikus és 7 700 református német anyanyelvű személy is élt.¹⁵ Bleyer a magyarországi németek egészének kisebbségi jogaiért akart küzdeni felekezeti hovatartozástól függetlenül.

Míg a magyar középosztály a Katolikus Népszövetséggel akarta a hazai németiséget kielégíteni, addig a mind nagyobb súlyt mutató öntudatos németeknek nemhogy ez, hanem a nála – kisebbségi szempontból – jóval radikálisabb MNNE sem volt megfelelő. Tehát azok a folyamatok, amelyek már a háború előtt elindultak, majd utána ugyancsak felerősödtek, azt jelentették, hogy a németiségnek már nem volt elégséges az anyanyelven történő olvasás. Nekik nemzeti öntudat kellett, amit ellenben a sértett, sebzett, gyanakvó magyar nemzeti-nacionalista érzület elviselhetetlenül soknak tartott. Követ-

¹³ Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). *Századok*, 1977/2. 296–300.

¹⁴ Grósz, 2015.

¹⁵ 1920-as népszámlálás adatai szerint. (A vallási és anyanyelvi adatok egybevetését lásd Marchut, 2014a 32.)

kezőleg a mindkét irányban valójában védekező jellegű MNNE sem tudott gyökeret verni.

Bleyer Jakab politikáját csak az ismeri alaposan, aki tisztában van Gratz Gusztáv törekvéseivel is.¹⁶ Míg Bleyer a népközösség (Volksgemeinschaft) elve jegyében nem hogy megengedhetőnek, hanem kudarcra okán mind szükségesebbnek tartotta a magyar állam ügyeibe történő birodalmi beavatkozást, addig Gratz a népközösség elvéből következő bármiféle külső beavatkozást elítélt, és elsődlegesen a magyar állammal való kompromisszumokban látta a kisebbségpolitika alakításának eszközét. Mindebből következően tarthatatlan azt állítani, hogy Bleyer élete végéig deutschungar maradt volna.

Grósz András értékes értekezéséből tudjuk, hogy Bleyer teljes mértékben tisztában volt „a nagy németiséghez” történő apellálás „mindkét félnek” kárt okozó természetével. Ám mégis ezen az úton járt. És erre az útra messze nem a harmincas évek elején lépett, hanem már a húszas évek derekán is az ahhoz vezető ösvényeket próbálta.¹⁷

A román külpolitika intézői, formálói Bleyerre már sokkal korábban is felfigyeltek. A rendelkezésünkre álló források szerint Traian Starcea budapesti román követ már 1921. június 5-én terjedelmes jelentésben hívta fel külügyminisztere, Take Ionescu figyelmét Bleyer Jakabra,¹⁸ aki 1921. május 31-i parlamenti beszédében bírálta a magyar kormány franciaországi próbálkozásait az erdélyi magyarok érdekében, helyette a Németországgal való barátságot hangsúlyozta.¹⁹ Bleyernek ez a felszólalása Teleki Pál párizsi útjának

¹⁶ Ezzel azt is mondjuk, hogy nem a Gündisch-sel való huzakodására, hanem a Gratzcal való kötélhúzásaira kell összpontosítanunk, ha nem akarunk eltévedni a tények tengerében.

¹⁷ Tilkovszky Loránt: Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929). *Történelmi Szemle*, 1980/1. 52–90.

¹⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [Külügyminisztérium Levéltára – továbbiakban: AMAE] Fond 71/Ungaria Vol. 43. 57. Traian Starcea jelentése Take Ionescu külügyminiszternek 1921. június 5.

¹⁹ Bleyer Jakab 1921. május 31-én elmondott parlamenti beszédét lásd: *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. X. kötet (1921. május 20–1921. június 10.) Nemzetgyűlés 198. ülése 278–280. – A témáról bővebben: Tilkovszky Loránt: Németország és a magyarországi német kisebbség (1921–1924). *Századok*, 112. [1978] 1. 3–48., a beszédet elemzi Grósz, 2015 86–87.

is szólt.²⁰ Starcea és a román politika számára azonban ennél sokkal fontosabb Bleyer beszédének az a része, amelyben a nemzeti kisebbségek ügyét tárgyalva ostromozza a magyar nemzetiségi politikát. Az ilyen szövegek mindig jól jöttek a román politikusoknak.

Érthetően azonban a 20-as évek második felétől találkozunk gyakrabban Bleyer Jakab nevével a román forrásokban. A sok kudarcot tapasztalva a magyar nemzetiségpolitikával szemben egyre türelmetlenebb Bleyer akaratlanul is kedvezett a románoknak. Így volt ez 1926 szeptemberében is, amikor egy professzorokból és képviselőkkel álló német csoport jött Budapestre hivatalos látogatásra. A látogatás jelentőségét a román követség abban látta, hogy Magyarország Németország gazdasági expanziójának a tárgya, és a németek a gazdasági és politikai befolyásukat akarják növelni a térségben. Ám a német vendégek élénken érdeklődtek a magyarországi németek sorsa iránt. Budapest környékén meglátogattak néhány települést az MNNE vezetőinek kíséretével, köztük Bleyer Jakabbal. Megállapították, hogy a főváros környéki német „telepesek” (colonisti) 200 éve őrzik német nemzeti identitásukat. A magyar kalauzok azt is kiemelték, hogy a hagyományos magyar tolerancia ideális módon oldotta meg a kisebbségek problémáit, szemben Romániával és Csehszlovákiával, ahol nincsenek meg a kisebbségi szabadságjogok.²¹

Egy kis incidens történt azonban Törökbálinton, ahol Bleyer beszédében a magyarországi németek kulturális és nemzeti panaszainak jövőbeni orvoslását kérte. A magyar sajtóban – olvashatjuk a jelentésben – ez úgy jelent meg, hogy Bleyer a kisebbségek érdekében lépett fel a magyar politikával szemben.²² Ez valóban így is volt,

²⁰ Bleyer ekkor már meglehetősen sértett ember volt, hiszen a Friedrich-kormányban nemzetiségügyi miniszteri pozíciót kapó politikus az 1920 decemberében újjáalakuló Teleki-kormányból kimaradt, és magát a nemzetiségügyi minisztériumot is felszámolták.

²¹ Ha kipillantunk a köztörténetre, magyarázatot kapunk arra, hogy a felsorolásban miért nincsen benne a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. Horthy Miklós 1926. augusztus 29-i mohácsi beszédében a déli szomszédainkkal való jobb viszony létrehozását célozta. Nem elsősorban az ott élő magyarok érdekében, hanem abban a reményben, hogy azon keresztül próbáljon meg éket verni a kisantant államai között. Minden bizonnyal, ezért nem szóltak a magyar kormány küldöttei sem a jugoszláviai magyarokat ért sérelmekről.

²² AMAE Fond 71. Ungaria 1920–1944. Vol. 71. 5–9. A budapesti román követség jelentése a külügyminisztériumnak 1926. szeptember 14.

és élt a lehetőséggel, hogy a panaszait egy német küldöttség előtt mondhatja el.

Bleyer már a húszas évek derekától nem csupán németországi „német népiségpolitikával”, hanem birodalmi hivatalokkal is titkos kapcsolatokat ápolt. Mindez ugyancsak súrolta a németmagyar tudat határait. Ám amikor Bleyer 1928. január 2-án az általa és Gratz Gusztáv által együttesen aláírt, Bethlen István miniszterelnökhöz intézett, a hazai német iskolaügy stagnálását természetesen joggal kritizáló memorandumot még ugyanazon a napon – németül, Gratz háta mögött – a német külügyminisztériumba eljuttatja; elhagyja a német-magyar tudat világát. Nem csupán lépésével, hanem a magyar kormányfő igaztalan megvádolásával is. Azt állította, hogy Bethlen „aktívan vesz részt a magyarországi német mozgalom felbomlasztásának meg-megújuló kísérleteiben”.²³

Bleyer 1928. február 22-i parlamenti beszéde pedig érveket szolgáltatott a románoknak is.²⁴ A felszólalásról írott bizalmas követi jelentés bevezetőjében Traian Starcea megfogalmazta, hogy azért tartja fontosnak Bleyer beszédét, mert annak tartalmát a románok Genfben felhasználhatják. „Azzal együtt, hogy ennek az országnak a képviselői minden adandó alkalommal azon keseregnek, hogyan bánnak a magyarokkal a szomszédos országokban; azzal együtt, hogy a magyar kormány többször biztosítékát adta annak, hogy az országban belüli kisebbségeknek kedvezni fognak, mégis ebben az országban élő kisebbségek ’örvendezhetnek’ a legkevesebb privilégiumnak.”²⁵ A beszéd tartalmának ismertetésén túl be is mutatta Bleyert, és elmondta, hogy a magyar sajtó egy ideje már hazaárulónak tartja Bleyert, mert agitációt folytat a magyarországi németek között, és a németországi sajtó számára a magyar politika elleni kritikákat szolgáltat. Starcea érezhetően rokonszenvvel viseltetett Bleyer iránt.

*

²³ Tilkovszky, 1980. 78.

²⁴ *Képviselőházi Napló* 1927. IX. kötet 1928. február 22-i képviselőházi ülés 158–159.

²⁵ AMAE Fond 71. *Ungaria 1920–1944*. Vol. 63. 16. Traian Starcea bizalmas jelentése a külügyminisztériumnak 1928. február 23.

Gratz 1929 júniusában éles elméjűen reagált²⁶ Bleyer Jakabnak a *Magyar Szemle* című nevezetes orgánumban az esztendői februári számában publikált, a magyar–német viszonyt taglaló dolgozatára.²⁷ Írásában a volt nemzetiségügyi miniszter – aligha kétséges, hogy tudatosan provokatív éllel – kijelentette: a német kisebbségek ügye „az állami szuverenitás keretei fölé emeltetett”.²⁸ Ebben – delejtezte olvasóit – nincs veszély, hiszen Németországnak már nincsenek imperialista céljai. A német irredentizmustól – zsongított tovább – Nyugat-Dunántúl vonatkozásában mutatkozó félelem is alaptalan. A problémát az okozza – vágta honfitársai szemébe –, hogy a magyar közvélemény megrekedt a régi asszimilációs ideológiában.

Nos, Gratz Gusztáv – részben igazat adva a Bleyerre indulatosan reflektáló Bajcsy-Zsilinszky Endrének – azt írja, hogy a 70 milliós németiség minket is érintő kelet felé gravitálása „tényleg létező valami, és a németiségnek ez a gravitációs ereje fokozódhatik, ha netán a jövőben Ausztriának Németországba való beolvasztása sikerrel járna, és Németország közvetlen szomszédunkká válnék”.²⁹ Éppen ezért – tette ismét világossá, hogy e forró témában álláspontja meszsze nem azonos Bleyerével – nem tartaná helyesnek, „ha abban a hitben ringatnók magunkat, hogy a németiség soha, semmi körülmények között veszedelmessé nem válhatik”.³⁰ A francia orientációt sürgető Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben ellenben azt (a kisantant-francia szövetségre tekintettel) irreálisnak mondotta. A korabeli magyar közvélemény homlokterében álló Burgenland jövőjét – ugyancsak bölcsen – elméletileg az ottani lakosság kezébe adta; azt sem Magyarország, sem Németország nem írhatja felül. Mindenesetre – figyelmeztetett – az ottaniak állásfoglalását erősen befolyásolja a hazai németiség kulturális és nyelvi helyzete. A hazai németiség asszimilálása pedig nem lehet magyar érdek. Ugyan ezzel nyerhetnénk félmillió magyarosított németet, ám az elszakított területe-

²⁶ Gratz Gusztáv: Magyarság és németiség. *Magyar Szemle*, 1929. június 192–203.

²⁷ Bleyer Jakab: A magyar és német viszony. *Magyar Szemle*, 1929. február 114–124.

²⁸ Ezzel Bleyer a nevezetes 1933. májusi parlamenti felszólalásánál is súlyosabbat állít, ám a szónoki emelvényen elhangzottak értelemszerűen jóval nagyobb visszhangot vertek.

²⁹ Gratz, 1929. 194.

³⁰ Uo.

ken három milliónál is több magyart veszítenénk. Az asszimiláció pedig – mondotta tudományos higgadtsággal – döntően városi jelenség.

Tehát rossz nyomon járnak azok, akik Gratz politikáját *mérsékel*nek mondják.³¹ Az nem csupán egyszerűen *mélyebb*, hanem kifogástalanul a *deutschung* tudaton belül maradó. Ám – e vonatkozásban sem festünk délibábot – ez a tudat nem lehetett reális, a rá épülő politika nem lehetett sikeres. Az egymásnak feszülő magyar és német nacionalizmus világában szükségszerűen maradt alul. A magyar nacionalizmus pedig döntően szükségszerűen rendelődik majd a német alá, hiszen az 1938–1941 közötti, Adolf Hitler Németországa erejéből megvalósuló területi változásoknak nem lehetett nem megfizetni az árát.

Ha Gratz Gusztáv politikai vonala győz – nem győzhetett, elmondtuk –, akkor az magyarnak és németmagyarnak egyként a javára válhatott volna. Az, hogy nem győzhetett, nem torlaszolja el előttünk annak meglátását, hogy az ő politikája nem szította, hanem *enyhítette* a magyar és német nacionalizmus egymásnak feszülését.

Bleyer Jakab ellenben (akarva-akaratlan) *szította*. Természetesen elfogadjuk: Bleyer Jakab élete végéig német-magyarnak érezhette magát. Ám, ha oly sok naivitással volt a német birodalom gravitációs erejével szemben, amint az Grósz András értekezéséből is kiviláglik, akkor egyszerűen azt kell mondanunk, hogy tompán látó volt ezen határ átlépését illetően.

Főleg ha újból és újból hangsúlyozzuk: akkoron (bármily sajnálatos) már jó ideje korszerűtlen a németmagyar tudat, mert az egymással viaskodó nacionalizmusok nem ismertek kíméletet.

Gratz Gusztáv természetesen nemhogy nem fogadta el a magyarországi németek asszimilálását, hanem annak esztelenségétől óvta a hazai nacionalistákat. Hiszen – ismételjük – egy ilyen politika itthon eredményezhet ugyan (ad absurdum) félmillió nyereséget, ám a határon túl elveszítünk három millió magyart.

³¹ Tudjuk, Gratz magát magyarnak mondotta. Mégis, úgy véljük, ő sokkal kevésbé sértette a németmagyar voltot onnan, mint élete végén Bleyer innen. A kérdés mérlegeléséhez nem lényegtelen szempontnak gondoljuk, hogy emlékiratait Gratz németül írta. Szépen írt magyarul, de németül fejezte ki magát mégis a legotthonosabban.

Ő egyszerűen a történelem szavával beszélt: az asszimiláció döntően városi jelenség, a gazdasági-társadalmi adottságokból következően a dolgok természetes rendje. Ez sorvasztja – mondjuk – ma a határon túli magyarságot (is).

Politikájának kudarcába Bleyer Jakab már 1933 végén belehal. Gratz Gusztáv még a Horthy-Magyarország szakadékba hullását is túléli, ám már régen bukott politikusként száll a sírba. Bár mindketjük bukása *szükségszerű*, a különbségek felett a historikus nem siklik el. Következően, míg Gratz Gusztáv örökségének ápolása mind a magyar, mind a német nemzet számára gyümölcsöző lehet, addig Bleyer Jakab örökségének kritikátlan élesztgetése könnyen a múlt valóságának elferdítéséhez vezet, a magyar nemzettudatot pedig bizonyosan károsítja.

*

Ezen általános kereten belül tehát az 1933-as esztendő néhány fontos eseményét és összefüggését villantjuk fel. Abban a meggyőződésben, hogy a rendelkezésünkre álló német külügyi iratok korábbiaknál tüzetesebb ismügyre vétele, a román levéltári források, s kitüntetetten Bethlen István júniusi, *Magyar Szemlé*ben megjelent írása teljes mértékben alátámasztja az elmondottakat.

1933-ban Magyarország külügyminisztere a „germanofil” Kánya Kálmán, Romániáé pedig a „frankofil” Nicolae Titulescu.³² Elmondható, hogy a két világháború közötti időszak két, saját országukban legformátumosabb külügyminiszteréről volt szó. Titulescunak kisebbségi kérdésben az az előnye volt meg Kányával szemben, hogy ő 1921-től kezdve Románia népszövetségi delegáltjaként, majd 1930–31-ben a Népszövetség elnökeként közvetlenül is találkozott a kisebbségi problémákkal, tehát nagyon jól tudta, hogy nemzetközi porondra milyen képet kell mutatni mind Magyarország, mind Románia kisebbségi politikájáról.³³ A budapesti román követ, Vasile Grigorcea főnökének küldött jelentéseiben is jól látható, hogy nagyon tudatosan gyűjtötte a nemzetközi román propaganda számára

³² A korszak magyar–román kapcsolataira lásd: Dimitriu, Robert: *Die Außenpolitik Rumäniens 1918–1939 zwischen Solidarität und Sacro egoismo*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2006. 379–385.

³³ Lorman, Thomas: Missed opportunities? Hungarian Policy Towards Romania, 1932–1936. *Slawonic and East-European Review*, 2005. április 293.

az adatokat, érveket, és így Bleyer Jakab megnyilvánulásai is hasznos ütőkártyát jelentettek a román külügy számára.

Előzményként el kell mondanunk azt is, hogy a már említett *Sonntagsblatt*ot 1928-ban ki akarták tiltani Romániából. Amikor az újságban a Rothermere-akció révén a magyar határok kiigazításának lehetőségéről cikkeztek, a román külügyminisztérium sajtóosztálya a lap országban való terjesztésének a betiltását javasolta a Sigurantának.³⁴ „Ez az újság nem csupán a pángermanizmus, hanem a magyar propaganda szócsöve is a román hazában” – olvashattuk a Siguranta külügyminisztériumnak tett jelentésében.³⁵ Jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk, hogy a *Sonntagsblatt*ot végül kitiltották-e az országból, azt viszont a forrásokból látjuk, hogy a lap írásait előszeretettel használták, amikor azok magyarellenos tartalma a román propaganda számára kedvező volt. Amiből ismét látható, hogy a románok is két mércével mértek, tehát e források jól mutatják, hogy mit és hogyan használtak fel céljaik érdekében.

Így amikor Bleyer Jakab *Rahels Klagelied* (Ráhel panaszdala) címmel cikket írt a *Sonntagsblatt*ban (1932. november 20.), és benne a magyarországi kisebbségi iskolák hiányát róta fel, a román propaganda felhasználta nagyobb tanulmányban is.³⁶

Ám nem csupán propagandacélokra használták a cikkeket, hanem arra reflektáltak a romániai német sajtótermékek is. Az *Arader Zeitung* 1931. február 1-jén *A magyarországi német kisebbség kulturális elnyomása* címmel jelentett meg cikket. Bleyer Jakab írását ismertetve az aradi lap azt a kommentet fűzi hozzá, ha Magyarország nem megértő a saját kisebbségeivel szemben, akkor hogyan akar a határon túli magyarok számára jogokat kicsikarni.³⁷

Ugyanebben az évben december 30-án a *Siebenbürgisch-Deutsches Tagesblatt* sérelmezte, hogy sajtóértesülések szerint az MNNE-t és élén Bleyer Jakabot a magyarok pángermanizmussal vádolják.³⁸

³⁴ Arhiva Nationala Romaniei Bucuresti [Románia Nemzeti Levéltára – továbbiakban: ANIC] MPN Nr. Inventar 2904. II. Presa externa Dosar 124/1928 4–5.

³⁵ Uo. 1–2.

³⁶ ANIC MPN Nr. Inventar 2906. 5. Informatii Dosar 309. *Magyarországi nemzetiségpolitika 1867–1933* című tanulmány, szerzője ismeretlen 82.

³⁷ ANIC MPN Nr. Inventar 2904 II. Presa externa Dosar 362. 2.

³⁸ ANIC MPN Nr. Inventar 2904 II. Presa externa Dosar 362. 9.

Aligha kétséges, hogy ezek a cikkek sem segítették a magyar kormány azon szándékát, hogy az utódállamokban egy magyar–német egységfrontot hozzanak létre az ott élő többségi nemzettel szemben. Amikor Bethlen ezirányú kéréssel fordult Bleyer felé, hogy segítse ezeket az együttműködéseket, akkor ő azzal hárított, ha majd Magyarországon a kisebbségek jogait érvényesíteni fogják, akkor majd ő is hajlandó lesz segíteni. A román parlamenti választások is alkalmat adhattak volna erre, ám az együttműködés kudarcba fulladt. Az 1927-ben megkötött, ám csak 1929-ben ratifikált, Vatikánnal létrejött román konkordátum is megadta volna a lehetőséget a magyar–német együttműködésre, de mind a magyar, mind a német diplomácia külön utakon járt e téren is.³⁹ Annál inkább így volt ez, hiszen ebben az időben a német politika a franciákkal való együttműködést keresi, s annak keretében sem volt helye az efféle kisebbségpolitikai közös fellépésnek. Az együttműködés sikertelenségének döntő oka természetesen az volt, hogy Németországnak nem állt érdekében egy ilyen egységfront létrehozása. A német érdek a határainkon túl élő németekben a német identitás erősítése volt. „A német vezetésnek nem egyéb a célja, minthogy a német kisebbség végre megerősödjön és magára találjon, anélkül, hogy állást foglalna abban a veszélyes kérdésben, hogy: Magyarország vagy Románia?”⁴⁰ – írta Busse temesvári német konzul. A magyar–német együttműködés szándéka a Károlyi-, majd a Gömbös-kormány idejében is jelen volt.⁴¹

A rendelkezésünkre álló források szerint azt látjuk, hogy a románok csak 1933 elején értesültek erről a magyar tervről. A berlini román követség erre csak 1933 januárjában hívta fel a külügyminiszter figyelmét, ám jócskán túlzott, amikor azt állította, hogy a magyar kormány kérte azt is, hogy ezek a kisebbségek a jövőben Budapestről kapják a politikai direktívákat és ne Berlinből. Arra hivatkoztak a magyarok – így a jelentés –, hogy az a terület régebben

³⁹ Erről lásd: Marchut Réka: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929). *Pro Minoritate*, 2014. tél 3–22.

⁴⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes [Külügyi Hivatal Politikai Levéltára – továbbiakban: PA AA] II. Ungarn R74142 Busse jelentése a magyar–német kisebbség együttműködéséről a Bánátban 1929. július 10.

⁴¹ Kánya 1932. február 20-án felkereste a német külügyminisztériumban Wilhelm Solfot, és ezt kérte tőle. Hans Freytag levele Hans Schoen-nek 1932. február 22-én. PA AA RAV Budapest 33. Bd. 13.

a Magyar Királyság része volt, ezért a magyarok jobban értenek a helyi viszonyokhoz.⁴² Értesüléseit ellenőrizni akarta, ezért megbeszélést kezdeményezett Bernhard Bülow államtitkárral, aki tagadta, hogy határozott kérelem lenne erre. Azt azonban Bülow elismerte, hogy néhány hónappal ezelőtt a magyar és a német kormány kinevezett küldötteket, akik megvizsgálják a magyarországi németek helyzetét. A magyarok kérték, hogy ezt a vizsgálatot terjesszék ki a kisebbségekre általában, de a németek ezt visszautasították. Azóta nem történt újabb megkeresés a magyar kormány részéről – mondta Bülow. A román követ azonban – joggal – bizalmatlan volt az államtitkárral szemben.⁴³

A román külügy természetesen azonnal értesítette a budapesti képviselőjét is, hogy informálódjon az együttműködés tervéről, aki csak annyit tudott meg, hogy a német kormány fokozott érdeklődéssel fordul a magyarországi német kisebbség felé. Bethlennel nehezen tudtak szót érteni a németek, Gömbössel sokkal jobban. A román követ azt írja, hogy a németek azért sem vállalják fel ezt az együttműködést, mert az a román–német, jugoszláv–német kapcsolatok jelentős elhidegülését okozná.⁴⁴

A német külügyi források azt mutatják, hogy a németek olyan szinten valóban foglalkoztak a kérdéssel, hogy tanulmányokat készíttettek a romániai németek és magyarok viszonyáról (ugyanazt megtették Csehszlovákiában és Jugoszláviában is), ám azoknak az volt az üzenetük, hogy a szomszédos államok németjei nem alkalmasak a magyarokkal való együttműködésre.⁴⁵

Úgy véljük, hogy helyesen tesszük, ha mindebben meglátjuk Bleyer szerepét is, anélkül, hogy azt túldimenzionálnánk. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy épp 1932-ben mérgesedett el

⁴² AMAE Fond 71. Ungaria 1920–1944 Vol. 71. 68. Berlini román követség jelentése 1933. január 28.

⁴³ AMAE Fond 71. Ungaria 1920–1944 Vol. 71. 72. Nicolae Petrescu-Comnen jelentése Berlinből 1933. február 1.

⁴⁴ AMAE Fond 71. Ungaria 1920–1944 Vol. 71. 75–76. Vasile Grigorcea jelentése 1933. február 7.

⁴⁵ PA AA RAV Bukarest 156 Bd. 147/2. Az egész dosszié erről szól. Ha a Romániában élő szatmári svábokra gondolunk, azok döntő részére, akkor ez az állítás biztosan nem állja meg a helyét. Erre vonatkozóan lásd: Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940)*. Kolozsvár: Kriterion, 2012.

teljesen Bleyer viszonya Gündisch Guidóval, mert radikalizmusa már Bleyernek is sok volt.⁴⁶

Ezt az írásunk középpontjában álló 1933. májusi Bleyer-beszéd kapcsán is el kell mondanunk.

*

Hans Schoen budapesti német követ 1933. április 12-én azt írja Bernhard Bülow államtitkárnak, hogy Bleyer szigorúan bizalmas jelzéssel átadta neki Werner Hasselblatt észtországi német kisebbségi politikus levelét, amely nemcsak Bülownak, hanem Konstantin Neurath külügyminiszternek is érdekes lehet.⁴⁷

Schoen egyben megküldi Karl von Loeschnek, a Deutscher Schutzbund elnökének is az egyik levelét.⁴⁸ Mindkét levél a német Külügyminisztériumot elmarasztaló szemrehányás. Mert „Magyarország politikai jelentőségének túlértékelése miatt” nem eléggé energikusan gyakorol nyomást a magyar kormányra a magyarországi németiség ügyében. „Úgy tűnik – írja a követ –, hogy Hasselblatt és Loesch a nemzetiszocializmus (sic!) segítségével akar a Külügyminisztériumra nyomást gyakorolni.”

A követnek a napokban alkalma volt Bethlen Istvánnal beszélnie a kisebbségi kérdéstről. Partnere elmondta, hogy Németországban nem csupán Hitlerrel, Papennel, Neurathal, hanem Hasselblattal és más a kisebbségi kérdésben érdekelt urakkal is beszélt. Arra a nézetre jutott, hogy a magyar kormánynak feltétlenül tennie kell valamit a kérdésben. Gömbössel és a kultuszminiszterrel beszél erről, a miniszterelnöknél – részvételével – értekezletet kezdeményez. (A követ aznap arról értesült, hogy ez megtörtént.) Bethlen cikket akar írni a témáról a *Magyar Szemlében*.

⁴⁶ Erről több német külügyi forrás tanúskodik. PA AA RAV Budapest 33 Bd. 13.

⁴⁷ PA AA RAV Budapest 33 Bd. 14. Hans Schoen levele Bülow államtitkárnak 1933. április 12.

⁴⁸ Nem lényegtelen, hogy Loesch „némileg kétes jellemnek” tartotta Bleyert, „kevés szimpatikus személyes tulajdonságot” látott benne, antiszemitizmusát pedig kimondottan „kártékonynak” minősítette. Lásd: Fata Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf> (letöltés ideje: 2017. február 15.) Idézi Spannberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005. 45.

A követ reméli, hogy az a felvilágosító munka, amit Bleyer, Berning püspök⁴⁹ és mások, valamint a követség évek óta végez, nem marad eredménytelen. Ugyanakkor leveléből kiérződik, hogy (messze nem egyéni nézetként, hanem a hivatalos német külpolitika álláspontján) nem ért egyet a kisebbségi politikusokkal. Kétségesnek tartja, hogy a szorgalmazott „erősebb nyomás” szerencsés lenne-e. A diplomácia nyelvén azt mondja, hogy nem jól ismerik az itteni hangulatot. A német agrárbeviteli intézkedések miatt a németbarát körök is lehangoltak. A „zsidó sajtó” a németországi antiszemita események miatt heccel. Legitimista körök az Anschluss elkerülhetetlenségéről, pángermán nyomásról beszélnek. Ha vezető német helyek nyilvánosan fellépnének az itteni németiség érdekében, akkor azt annak a bizonyítékaként állítanák be, hogy az Anschluss után Németország Magyarországra is nagy nyomást gyakorol majd.

Összegzése szerint elegendő nyomásgyakorló eszköz az a lábra kelt aggodalom, hogy a német nemzetiszocializmus megerősödött mértékben képes a magyarországi németiség ügyébe beleszólni. „Ha körületekintően járunk el, akkor Magyarország magától olyan erősen a befolyásunk alá jut, hogy a németiség követelései nem maradhatnak figyelmetlenül.”⁵⁰

Lényegében a német követ jelentésével egy időben, április 12-én Vasile Grigorcea budapesti román követ súlyos állításokat tartalmazó jelentést küldött hazája külügyminisztériumába.⁵¹ Megítélése szerint a magyar – úgymond többségében zsidó kézben lévő – sajtó tónusában néhány napja változás következett be. Ennek az a lényege, hogy a magyar közvélemény kritikusabb lett a birodalommal szemben az ottani szélsőséges antiszemitizmus, a követ megfogalmazásában a „rasszista” események miatt. Magyarországon a revizionizmus meggyengült. A követ értesülése szerint az egy héttel korábbi mi-

⁴⁹ Berning püspök magyarországi látogatásáról 1933-ban lásd: Grósz András: Kisebbségpolitikai mozaikok egy német főpásztori látogatáshoz: Berning, osnabrücki püspök magyarországi látogatása (1933). *Modern Magyarország*, 2014. Különszám 89–103.

<http://moma.elte.hu/wp-content/uploads/2014/08/momakulon.pdf> (letöltés ideje: 2017. február 15.)

⁵⁰ PA AA RAV Budapest 33 Bd. 14. Hans Schoen levele Bülow államtitkárnak 1933. április 12.

⁵¹ AMAE Fond 71 Germania 1920–1944 Vol. 70. 253–255. Vasile Grigorcea jelentése a magyar–német kapcsolatokról, 1933. április 12.

nisztertanácson Gömbös Gyula éles válaszvonalat húzott a „liberális” Magyarország és az „intoleráns” Németország közé. Erre válaszul a *Berliner Börsenzeitung* egyik cikkében a magyarországi németek sanyarú helyzetét taglalta. Ezek a szóváltások az addigi, a román követ szerint „meleg” magyar–német viszonyt langyosabbá tették.⁵² (Mint fentebb láttuk, a témában nyilván jóval tájékozottabb német követ szerint önmagában az agrárbeviteli korlátozások a kimondottan németbarát köröket is lehangolták.) Ez a változás – így tovább Grigorcea – Magyarországot inkább az olasz–osztrák–magyar együttműködés felé tolja.

*

Mielőtt tovahaladnánk 1933 históriájában, álljunk meg egy pillanatra Werner Hasselblatt személyénél. Mert a történésznek a hosszú időtartam is eszköze a múlt hiteles feltárásában. Hasselblatt 1941. november elején egy memorandumot készített. E dokumentum ijesztően világít rá arra, hogy a nemzetiszocializmus világán belül a kisebbségpolitikai tevékenység milyen fékevesztett elgondolásokhoz vezetett.⁵³

A győzelem – írja – lehetővé teszi, hogy a német nép államilag, gazdaságilag és településszerűen akkora legyen, amit a Führer cél-

⁵² A románoknak nagyon nem volt mindegy, hogy a magyar–német viszony hogyan alakul, mert jól tudták, hogy a revíziós céljainak megvalósulásához Magyarország Németország segítségével is bízik. Bár tudták, hogy a 20-as években a magyar–német viszony korántsem volt oly meleg, hogy ezt a kérdést érdemben tudták volna előremozdítani, ám az optánskérdésben adott indiszkrét német segítség Magyarország számára a románoknak intő jel volt. A magyar–német viszony alakulásáról lásd: Pritz Pál: Magyar–német viszony 1918–1945. *Limes*, 2002/1. 5–22. és Chiper, Ion: *Romania si Germania nazista. Relatiile romano-germane intre comandamente politice si interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*. Bucuresti: Editura Elion, 2000. 21.

⁵³ PA AA Inland II g 288 E 653086-653091 – Megemlítendő, hogy magát az emlékiratot nem ismerjük. A hivatkozott jelzeten csupán az emlékirat hat gépelt oldalas összefoglalása található, amely mellől hiányoznak az emlékiratnak részét képező táblázatok is. Mivel ezen az összefoglaláson olvasható az 1941. november eleji dátum, ezért nincs kizárva, hogy maga az emlékirat korábban keletkezett. Egyébként az összefoglalás nincs aláírva, és utalás sincs arra, hogy az Hasselblattól származik. Az ő szerzőségét onnan lehet tudni, hogy nem sokkal odébb található egy másik – rövidebb – összefoglalás is, amely egyértelműen utal a jogászprofesszor szerzőségére.

szerűnek tart. A nyersanyagok, a stratégiai biztonság, a többi nép különböző mértékű függősége évszázadokra garantálja, hogy az európai béke is létrejöjjön, vagyis – más szavakkal szólván – az alávetett népek függősége háborítatlanul megmaradjon. A népek között a német népet a Führer nem is álmodott módon tette sikeressé, ezért mint népek fölötti nép nem mondhat csődöt. Ebből következően fiainak – Hassellblattnak és társainak – az európai népek közötti új rendet kell megteremteniük. Az állammal kapcsolatos összes fogalom tökéletesen átalakul, ugyanez történik a hagyományos államformákkal is. Hassellblatt gondolatmenete jól példázza, hogy a nemzetiszocializmus a 19. századi nemzeteszme elfajzott módon történő meghaladását jelenti, pontosabban jelentette volna, ha sikerül a II. világháborúban győzelmet aratnia. Nagy-Németország – hirdeti Hassellblatt – a maga 70%-nyi kisebbségeivel nem lesz nemzetiállami állam, nem lesz szövetségi állam, de államszövetség magjává sem válik. A professzor azzal számol, hogy az európaiaknak csak fele fog állami keretek között élni, a másik felének az jut majd osztályrészül, hogy saját állami lét nélkül csak⁵⁴ valamely nép tagjaként éljen Nagy-Németország és hatalmi területe keretén belül.⁵⁵

A nemzetiállami kérdés ennek megfelelően az európaiak kerekén felére terjed majd ki, elveszti külpolitikai, államközi jellegét és „néppolitikai” problémává válik. A külügyminisztériumnak a jövőben erre fokozott mértékben kell majd figyelnie, annak ellenére is, hogy a népek közötti kapcsolatok zöme a jövőben nem az államközi jogi normák között zajlik.⁵⁶

⁵⁴ Ezt a kifejezést (ti. a „csak”-ot) a memorandum szerzője – logikusan – idézőjelbe teszi, hiszen az új rendben a népiségének nagyobb az értéke, mint az államiságnak.

⁵⁵ Uo. E 653086.

⁵⁶ Ezzel Hassellblatt a külügyminisztériumnak új profilt ad, bizonyos fokig belügyminisztériummá teszi. A professzor azonban nyilván tisztában volt azzal, hogy a népek közötti kapcsolatok bármennyire is „forradalminak” gondolt átalakulása nem vezethet oda, hogy a Birodalomba bekebelezett népekkel való kapcsolatokat a hagyományos belügyi szervezettel végeztessék. Ezért volt szüksége a külügyminisztérium feladatkörének átforgatására. Emlékirata vége táján ismét visszatér a kérdésre és ott ezt részletesen kifejti. A bekebelezett népek igazgatása csak látszólag jelenti a velük való kapcsolatok ápolása külügyi, külpolitikai jellegének a megszűnését, belpolitikaiá válását, a nemzetközi jogi sík csak látszólag vált át kisebbségjogira. A bel- és a külpolitikáról való hagyományos gondolkodás már nem alkalmas az új típusú kapcsolatok ápolására.

Attól függően, hogy milyen mértékben függnek majd a Birodalomtól, a jogászprofesszor az európai népek számára hat kategóriát állított fel. Az elsőbe azokat a nem német népeket (vagy néprészeket) sorolta, amelynek gyermekei már most is a Birodalomhoz tartoznak, vagy oda tartoznak majd.⁵⁷ A másodikba – egyedül Európában 200 milliónyi népességgel – azok sorolódtak, akiket tartósan a Birodalom igazgat, vagy akik fölött teljes igazgatási felügyeletet gyakorol.⁵⁸ A harmadik, negyedik és (feltehetőleg) az ötödik kategóriába olyan népek tartoztak volna, akik ugyan megőrzik külön államiságukat, de „természetesen” a Birodalomtól erősen függő státuszuk van.⁵⁹ Az osztályozás legvégére a le nem telepedett népek /kaukázusiak, tatárok, türkök, zsidók(!)/ kerültek.⁶⁰

A népek közötti új rend vázolását Hassellblatt azzal kezdi, hogy hatalmi térségében a Birodalomnak a népek olvasztótégelyévé kell válnia. Ennek az az oka, hogy az idegen népek nem akarják maguk-

A hatalmas birodalmon belüli szövevényes kapcsolatok intézése új típusú külügyi igazgatást igényel. Ezt a tevékenységet Hassellblatt néppolitikának (Völkerpolitik) nevezi. Vitelére a külügyminisztérium Németország-referatúráját tartja alkalmasnak. Joggal feltételezhető, hogy a részleg munkáját közéről ismerhette, javaslatának megfogalmazásában saját – bizonyára kedvező – tapasztalatai játszhattak szerepet. Uo. E 653090-653091.

⁵⁷ Az I. sz. tábla mutatta, hogy kikről is van szó tulajdonképpen, ám - mint korábban utaltunk rá -, ezek a mellékletek nincsenek az összefoglalás mellett. Az azonban kiderül, hogy „legalább” 10 millió emberről lett volna szó, akikhez ráadásul „több milliónyi” külföldi és „állam nélküli elemek” is jöttek volna. Uo. E 653087.

⁵⁸ Talán érdemes figyelni arra, hogy Karl Ritter korábban taglalt tervezete is 200 milliós térségről szólt, igaz, ő nem a politika, hanem a gazdaság által szervezett erőtre gondolt. Lásd: Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 57.

⁵⁹ A harmadik kategóriába a gyámságot „élvező” államok kerültek. Itt a szerző konkrétan megemlíti Szlovákiát, Norvégiát és Szerbiát (ez utóbbi helyzetét még külön bonyolította az Olaszországgal, Horvátországgal és Görögországgal való viszonya). A negyedik csoportba a Birodalomtól „csupán” függő státuszú országok soroltak, és konkrétan Románia nevezetik meg. Az ötödik kategória helyzetét azért nehéz meghatározni, mert ide az „egyéb” népek kerültek. Nem sokakról lehetett szó, mert teljes létszámukat a derék emlékiratszerző „kereken” 10 millió főben jelöli meg. Egyébként, ha innen pillantunk vissza Haushofer részletesen taglalt, s nem egy pontján az érintettek szempontjából mehökkentően kemény memorandumára, akkor plasztikusan érzékelhető annak relatíve felettébb mérsékelt jellege.

⁶⁰ Uo. E 653087.

tól követni a Birodalmat. Azt is sajnálattal állapítja meg, hogy kicsiny a Birodalommal rokon népek száma, ráadásul az ő beállítódásuk is az időtől függ – magyarán szólva idővel ellenségesé válhatnak. Hiszen – fűzi hozzá lakonikusan – „a népek soha sem hálásak”. Ezért az új rend felépítésének sürgető feladata, hogy a hatalmas keleti térséget ne csupán saját erővel igazgassák és uralják, hanem az azokat elválasztó erők segítségével is. Vagyis az „új rend” a *divide et impera* ősrégi módszerének alkalmazásával épül a balti professzor fejében. A térséget feszítő ellentétek szításával – amelyet azért is fontosnak tart, mert a le nem vert Oroszország önmagában is nagy veszélyeket rejt magában – uralmuknak ugyanolyan értékes garanciáját nyerik, mint amelyet garnizonjaik és tisztviselő hadaik jelentenek.

A nagy győzelem azonban sok veszedelemmel lesz terhes, ezért a memorandum részletesen vázolja ezek mibenlétét. A más népeknek a Birodalommal szembeni „hiányos rokonszenve” csökkenti a németek jókedvét, gátolja építőkedvüket, és elronthatja a feladatuk teljesítéséhez szükséges „salakmentes öntudatukat”. Ennél is nagyobb vesztséget jelent, hogy már most is – a jövőben pedig még inkább – sokmilliónyi nem német hatol be a német nép vérébe, és ezáltal megváltoztatja, elrontja annak karakterét.⁶¹ A német „néptalajt” az a veszedelem is fenyegeti, hogy nem csupán azok az idegenek szívárognak be, akik látszólag vagy ténylegesen készek népiségük felcserélésére, hanem olyanok milliói is, akik tudatosan megőrzik népiségüket. Teljesen figyelmen kívül hagyva a feudalizmus és a kapitalizmus között az etnikai fejlődés szempontjából meglévő markáns különbséget, Hassellblatt azt mondja, hogy sok nép – mint a csehek vagy a lengyelek – bebizonyították önálló népiségük tartós megőrzésére való képességüket, miközben (ugyancsak huzamosan) nem volt önálló államiságuk. Néhány évtizeden belül ez oda vezethet, hogy a németek a németül beszélő európaiak között kisebbségbe kerülnek. Mindennek révén – mondja Hassellblatt nagy aggodalommal – a német nép és birodalma totális fenyegetettségbe kerülhet: az idegen népeknek függetlenségük visszanyerésére csak az az útjuk marad,

⁶¹ Hassellblatt a problémát olyannyira súlyosnak tartja, hogy még annak pszichikai vonzatát is kénytelen tekintetbe venni: nemcsak a megfigyelés, de már magának a veszedelemnek az elképzelése is veszélyezteti a nemzetiszocialista népközösséget, mert elkerülhetlenné válik a keletkező keveréknépességgel szembeni lehatárolódás és az szakadásokhoz vezet. Uo. E 653089.

hogy a német egyetértést és államiságot beszivárgással, aknamunkával tegyék tönkre. Politikai funkciójuk a konspiráció lesz. Az uralt és kormányzott népek szabotázhajlandóságával, felkelésekre való készségével kell általában számolni. A veszély csak növekszik, ha nem tudják az új népi rendet megalkotni, de hogy azt miképpen is lehet megtenni, azon túlmenően, amit korábban államiságuktól történő megfosztásáról, ellentéteik kijátszásáról már elmondott, érdemben az emlékirat szerzője nem tud semmit mondani. Csak a veszedelmeket látja, s ebben természetesen teljesen igaza van. Hiszen a történelem számos példája mutatja, hogy erőszak révén tartósan (a kifejezést természetesen történelmi mértékkel használva) birodalmakat összetartani soha nem lehetett. Mivel azonban a nemzetiszocializmus egész rendszere az erőszakra épült, ezért az ellentmondásból Hassellblatt nem törhetett ki. Nem maradt más számára, csak ugyanannak a problémának folytonos körbejárása. Ezért beszél továbbra is arról, hogy a német nyelvtudás révén a nem német népek között maguk építik meg a hidat, és ezáltal a német kultúra és technika fegyvertárához maguk adják át a kulcsot, ahelyett, hogy az idegen népek közötti különbségeket növelnék.⁶² Mivel a nyers erőszak hiábavalóságával a professzor is tisztában van, másfelől pedig az egyenrangú szövegetkezt elképzeltetlenné tartja, ezért nem marad más hátra, mint a hatalmi manipuláció, a *divide et impera*. Ennek jegyében – hangsúlyozza ismét emlékirata végén – nem feladata a vázolt veszélyek elhárítására célokat és módszereket kidolgozni. Népenként külön-külön terjedelmes munkák kidolgozására lesz szükség. Azokban kell majd a népek németté válása előzményeinek politikai kérdéseit bemutatni, a német nyelvhasználat elterjedése adagolásáról, a településekről, a beszivárgásról, a faji kérdésről és nem utolsósorban az oroszországi népek egymástól elváló fejlődéséről (Auseinanderentwicklung) értekezni.⁶³

⁶² Hitler a gondot úgy vélte megoldhatónak, hogy a nagyon szűkre szabottnak tervezett iskoláztatás keretében a német nyelv alapjainak a megtaníttatását akarta csupán engedélyezni. Az alapfokú nyelvtudást pedig az a gyakorlati szempont indokolta, nehogy a keleti népek a kiadott parancsot „nem értem” válasszal szabotálják el. 1942. július 22-i asztali beszélgetés. Idézi: Ormos Mária: *Hitler*. Második, változatlan kiadás. Budapest: Rubicon ház Kft., 1997. 417.

⁶³ Az Oroszországnak nevezett Szovjetunió erejének ilyen fokú számbavétele korántsem volt jellemző – főleg 1941-ben – a korabeli német politikai gondolkodásra. Hassellblatt azonban a Baltikumból jött, ezért neki meglehetősen

Szekfü Gyula emlékezetes sorai szerint amennyiben Bethlen Gábor Jenő és Lipa várának átadásakor meghal, akkor árulóként vonul be a magyar históriába. Ha Bleyer Jakabot az esztendő végére nem teszik sírba 1933 izgalmai,⁶⁴ akkor élete ellentmondásos mérlegét – parafrázáljuk a gondolatot – a nemzetiszocializmus eltérébelyesedése bizonyosan megszabadítja énjének ismert ellentmondásosságától. Még akkor is, ha nem követi az 1933-ban vele azonos hullámhosszon mozgó Werner Hassellblattot, „csupán” a Schoen által felvázolt világban vívja tovább harcát a magyar nacionalizmus ellen, amikor az „magától olyan erősen” német befolyás alá jut, hogy a németiség követelései nem maradhatnak figyelmetlenül.

Tudjuk, valóban nem maradtak figyelmetlenül.

*

Bleyer elhíresült, a budapesti egyetemisták zajos tüntetését kiváltó május 9-i parlamenti beszédét a szakirodalom közismerten több ízben tárgyalta –, ám a dolgok természetéből következően nem lényegtelen összefüggésekre hívhatjuk még fel a figyelmet.

A beszéd után két nappal Schoen két feljegyzést készített.⁶⁵ Ezek alapján elmondható, hogy felszólalási szándékát Bleyer Gömbösnek előzetesen bejelentette. Erre a miniszterelnök magához kérte őt. A professzor attól tartott, hogy a kormányfő megkéri: ne tartsa meg beszédét. Félelme alaptalannak bizonyult: a miniszterelnök nyugodtan meghallgatta, majd arra kérte, hogy foglalja pontokba követeléseit. A beszélgetés végén Bleyernek németül azt mondta,

sok és közvetlen tapasztalata volt erről a keleti térségről. – Az egész témára Pritz, 1999. 190–195.

⁶⁴ Bleyer mozgalmának ifjúradikálisai 1933 második felében „elhatározták, hogy a német falvakban egy ideje létrehozott sejtekre támaszkodva zavargásokat kezdeményeznek, hogy így hívják fel figyelmet a magyarországi németiség elkeseredett elégedetlenségére, s kiprovokálják a csodát, a ténlen Hitler erőlyes fellépését. Bleyer villányi választókerületében járva rémülten észlelte a nyugtalanító jeleket. Budapestre visszatérve ágyának esett, s néhány nap múlva, 1933. december 5-én meghalt.” Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség, magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, 1997. 71.

⁶⁵ PA AA RAV Budapest 33. Bd. 13. Hans Schoen feljegyzése Bleyer parlamenti beszédéről 2 db. 1933. május 11.

hogy azok megvizsgálása után „németes nyíltsággal” megmondja, hogy mit tud s mit nem tud abból elfogadni.

Gömbös a kormánypártot figyelmeztette, hogy a felszólalást nyugodtan hallgassák meg. Ezt, mint Bleyer megjegyezte, nehezen vették tudomásul. A hangulat oly’ feszült volt, hogy ha a kormányfő előzetesen nem csillapítja a párttagokat, akkor azok botrányt csinálnak. Mivel – mint tudjuk – a botrány így is teljes lett, el lehet képzelni, hogy mi lett volna Gömbös csendesítő szavai nélkül.⁶⁶

A másik feljegyzés szerint Schoen az előző este Mengele követ-ségi tanácsossal beszélt, aki szerint a beszéd tartalmában nincs semmi kivetnivaló, azzal Gömbös és a miniszterelnökség is egyetért. Mengele Antal Istvánnal beszélt, aki szerint Gömbös bosszús a kormánypárti képviselők fegyelmezetlensége miatt. Az általános elutasításnak Bleyer merev személyisége az oka.

Vasile Grigorcea budapesti román követ a beszédet azért tartotta különösen fontosnak, mert azt egy kormánypárti képviselő mondta, akit szigorúan kötnek a párt előírásai.⁶⁷ A követ helyesen vonta le azt a következtetést, hogy ez a Német Birodalom erősödésének tudható be, amit a térség minden országában lehet érezni. Bár Magyarországon még nem erős a nemzetiszocializmus, de felkavarja a kedélyeket. (Azért tartjuk ezt a vélekedést fontosnak, mert nem dialittasan áll Bleyer mögé, hanem Bleyer mögött a hitlerizmust látja. – *A szerzők.*)

A jelentésében Grigorcea párhuzamot von a magyarországi németek, szlovákok és románok között. Azt állítja, hogy a román falvakban a román iskola csak nevében román. Egyetlenegy tantárgy sincs románul, a tanítók menekült székelyek, akiket románnak titulálnak,⁶⁸ de nem ismerik a nyelvet. És ugyanez a helyzet a szlovákoknál is. A magyar kormány „nevetséges kifogás”-ra hivatkozva tiltotta meg, hogy egy csehszlovákiai kórus Békéscsabán előadjon.

A követ abban bízik, hogy a ráció majd megmutatja a magyaroknak, hogy a kisebbségeikkel szemben nagyon liberális

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Hozzá kell fűznünk: a kérdés jóval árnyaltabb volt. A követ nem mérlegelte, hogy Bleyer kormánypártisága nem belülről, hanem a helyzetből adódott: így juthatott mandátumhoz. A zsaroló potenciáljára lásd az írásunkban említett megbeszélését Darányi Kálmánnal.

⁶⁸ Láthatjuk, az erdélyi magyarok románizálásának történelmi gyökerei vannak.

bánásmódot kell alkalmazni svájci mintára, mert Genfben majd arra hivatkozva lehet bármit is elérni a határon túli magyarok ügyében. Mivel a magyarországi kisebbségek száma kevés, ezért egy liberális jogszabály nem okozhat veszélyt az államra nézve, ugyanakkor ezzel erkölcsi alapot teremthetne a 2 millió magyar kisebbségben élő számára. „[D]e a magyarok szenvedélye és sovínisza rövidlátása – mondja hüvös tárgyilagossággal – erősebb, mint a jól megfontolt politikai érdek” – zárja gondolatát.⁶⁹

A diákság 16-án Bleyer ellen annak háza előtt tüntetett. A Wilhelmstrasse-t másnap tájékoztató követi távirat szerint a megmozdulást nyilvánvalóan tervszerűen készítették elő.⁷⁰ A Kar dékánja megkérte Bleyert, hogy ne tartson előadásokat. A Münchenből előző este hazaérkezett Bleyer azt várta, hogy a magyarországi németek számos ellentüntetéssel válaszolnak és a Birodalomból lendületet kap a mozgalom.

Második táviratában Schoen arról tájékoztatta a Wilhelmstrasse-t, hogy Gömbös aznapi beszéde szerint nyilatkozatát Bleyer előzetesen szó szerint ismertette vele.⁷¹ Állítólag figyelmeztette a kisebbségi vezetőt, hogy annak egyes pontjai viharos ellennyilatkozatokat válthatnak ki. A diáktüntetések nem a németiség ellen irányulnak. A diákszervezetek figyelmét az ügy kínosságára irányította. Vezetőik megígérték, hogy megmozdulásaikat nem folytatják. (Tudjuk, szavukat nem tartották be. A tüntetések folytatódtak, Bleyer lakását a rendőrségnek védenie kellett, a Kar szenátusa minden előadás megtartását felfüggesztette.)

Ha összevetjük a táviratot és Gömbös aznapi beszédét, akkor látjuk, hogy a követ egy ponton a Wilhelmstrasse-t nem tájékoztatta pontosan, mert Gömbös a beszédében azt mondta: „A folyosón az a hír terjedt el, hogy én a beszédet, annak elmondása előtt elejétől végig elolvastam. Ez tévedés. Én a beszédnek csak azt a részét olvastam el, amely körülbelül úgy szól, hogy ők magukat az egységes politikai magyar nemzet tagjainak vallják s hogy a magyar történelmi területen a képviselő úr a magyar faj szupremáciáját, és

⁶⁹ AMAE Fond 71. Ungaria 1920–1944. Vol. 71. 108–112. 1933. június 1. A magyarországi német kisebbséggel való bánásmód

⁷⁰ PA AA RAV Budapest 33 Bd. 14. Hans Schoen távirata 1933. május 17.

⁷¹ Gömbös eljárásának körülményeiről voltát a román követ is nyugtázta, amint azt lentebb írjuk.

ebből folyó történelmi jogait elismeri. [...]”⁷² A távirat további tartalmi része és a parlamenti beszéd között nincs eltérés. A jelzett eltérésnek vélhetőleg az az oka, hogy a követ Bleyer pozícióját akarta erősíteni Berlinben.

Bleyer természetesen a követet is tájékoztatta az események vélelme szerinti három okáról. Első helyre a „zsidókat” tette, akik – úgymond – máig nem felejtik el, hogy miniszterként közreműködött a kurzus alapvetésében.⁷³ Aztán széles körök felfogása szerint szoros kapcsolatban van a németországi nemzetiszocializmussal, s így ő is előmozdítója a pángermán törekvéseknek. Végül meg van győződve, hogy a megmozdulásokért súlyos felelősség terheli a Kar egyik fiatalabb munkatársát, aki a háta mögött heccelte fel a diákokat.

A követ nyugtázta és Berlin felé továbbította Bleyer szavait, ám üzenetének azt volt a lényege, hogy Bleyer elégedett Gömbös – említett – 17-i parlamenti felszólalásával.⁷⁴ Német részről reményt keltő volt a miniszterelnök beszédének azon passzusa, amely szerint: „Bleyer képviselő urat pedig felszólítottam, hogy adja be írásban mindazokat a kívánságokat, amelyek teljesítését a magyar kormánytól várja, akkor leülök vele, letárgyalom azokat a kérdéseket a nemzet érdekeinek fokozott szem előtt tartásával.”⁷⁵

Május 19-én – az „itt szokásos ártatlan kimenetellel” – párbajozott Bleyer Bajcsy-Zsilinszky Endrével.⁷⁶ Csak egy pengeváltásig jutottak. A professzor a homlokán könnyű vágást kapott, s erre a jelen lévő orvos megállapította harcképtelenségét. Az esemény nem keltett feltűnést, mert az a szokásos elintézése volt az

⁷² KN XV. Gömbös Gyula 1933. május 17-i parlamenti beszéde 520. Hálásan köszönjük Eöry Áron észrevételét, aki erre az ellentmondásra felhívta a figyelmünket.

⁷³ Bleyer antiszemitizmusára Fata Márta, Grósz András, Tilkovszky Loránt, Norbert Spannenberger egyaránt felhívja a figyelmet.

⁷⁴ PA AA RAV Budapest 33. Bd. 14. Hans Schoen május 18-i távirata.

⁷⁵ KN XV. Gömbös Gyula 1933. május 17-i parlamenti beszéde 520.

⁷⁶ Ezt már a szakirodalomból is ismerjük. Tilkovszky Loránt: *Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. 42. Erről lásd a lentebb ismertetett román követi jelentést is. Tilkovszky azt is megírja (Tilkovszky, 1997. 70.), hogy Bleyer hívta ki párbajra képviselőtársát. E mozzanat persze más fényben tünteti fel Schoen jelentését, a történész pedig eltöprenghet, hogy Bleyer ugyan kifelé tartott a magyarságból, de az „itteni” szokást oly mértékben magáénak tartja, hogy maga hívja ki Bajcsy-Zsilinszkyt.

íteni politikai becsületbeli ügyeknek. A párbaj súlytalanságát az is jelzi, hogy még aznap Bleyer Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkárral tárgyalt.⁷⁷ A pártvezetőség állásfoglalását szorgalmazta – attól tette függővé a párton belül maradását. A magyar sajtó – kormányzati iniciatívára – elsiklik a Bleyer-ügy felett, s nem reagál a számtalan németországi visszhangra. Milotay *Magyarság* című lapja Bleyer mellé állva próbálta elérni, hogy az mérséklően hasson a német sajtóra.

A professzor azt visszautasította, hangoztatva, hogy számtalan sérelmére nem kapott elégtételt. Ugyanígy van az egyetemmel is. Csak akkor lép a falai közé, ha a Szenátustól elégtételt kap. Schoen arról értesült, hogy a magyar diákok nemzeti szövetsége memorandumot intézett a *Völkischer Beobachter* müncheni szerkesztőségéhez. Abban leszögezik, hogy nekik sem a németiséggel, sem a hazai német kisebbséggel nincs vitájuk. Kizárólag Bleyer kijelentéseivel van bajuk.

A Bleyert ért támadások élénk érdeklődésre tartottak számot a románok részéről is. Vasile Grigorcea hosszas jelentésben számolt be ezekről Titulescunak.⁷⁸ Bleyer ellenfelei azt vetik a szemére, hogy beszédének alapjait egy 2–3 hónappal korábbi temesvári konferencián kapta. A konferenciát Ernst Robert és Herbert Ulmann vezették, és az Auslands-Institut részéről részt vettek még Stefan Krafft (a jugoszláviai németek képviselőjében), Franz Blaskovics, Franz Krauter, Kaspar Muth, Victor Omendi Homenau és Rudolf Brandsch a romániai németek képviselőjében; valamint újságírók is: C. Emil Scherer, K. Friedrich Badendich, Egon Heyman, Artur Kornhuber, Peter Weber és Max Horndasch.

Ezen a konferencián kidolgozták a térség németjeinek taktikáját. A német külügyi propagandaintézet küldöttei tolmácsolták Berlin instrukcióit. Csehszlovákiában a németeknek revizionistának kell lenniük, csak annyiban, hogy Németországnak kedvezzenek. Jugoszláviában és Romániában a németeknek határozottan antirevizionistának kell lenniük, mert Magyarország megerősödése nem áll Németország érdekében. Lehetetlen nem gondolnunk arra,

⁷⁷ Egyesek fejében még ma is él az a tévhit, hogy Bleyer a Bajcsy-Zsilinszkytól kapott sérülés következtében halt meg. – Grósz András szóbeli közlése jelen tanulmány kéziratvitáján. MTA TK Kisebbségkutató Intézet, 2016. november 22.

⁷⁸ AMAE Fond 71 Ungaria 1920–1944 Vol. 71. 114–117. Vasile Grigorcea jelentése a külügyminisztériumnak 1933. június 13.

hogy amikor Adolf Hitler 1933 júniusában Gömbössel találkozik, szintén ezen a nyomvonalon mondja, hogy Csehszlovákia ellen igen, Románia és Jugoszlávia vonatkozásában nem működhetnek együtt.⁷⁹

A magyarországi németek viselkedjenek agresszíven és követeljék a jogaikat – szólott tovább az instrukció. Nem tudja a követség megerősíteni ezeknek az állításoknak a bizonyosságát, de úgy gondolja, hogy jó részük fedi az igazságot.

Ezt követően beszámolt arról, hogy milyen atrocitások érték Bleyert a beszédét követően. A parlamentben az „ultraszovinizta és germanofob” Bajcsy-Zsilinszky Endre inzultálta őt. Ebből egy párbaj lett, amelyben Bleyer erősen megsebződött. Valójában, mint a német követ tolmácsolásában láttuk, a párbajban Bleyer enyhén sérült meg, s az egészen csekély volt a jelentősége. Nagyobb súlya volt az aznapi Bleyer–Darányi találkozónak, amiről a román követ valószínűleg nem volt tájékozott.

Bleyer – a követ meglátása szerint – áldozata volt ezeknek a demonstrációknak és támadásoknak. Németországban és Ausztriában hatalmas felháborodás támadt.⁸⁰ De ezzel nem lett vége a történetnek, mert Bleyert továbbra is érik támadások a képviselőházban és a sajtóban is.

Ez az egész eset arra indította Bethlent, hogy a *Magyar Szemlé*-ben fontos cikket tegyen közzé a magyar kisebbségi politikáról. A volt kormányfő leszögezi: nem fér semmi kétség Bleyer magyar hazafiságához. Sajnálatos azonban, hogy beszéde felkavarta a hullámokat, amelyeket csak nehezen tudnak lecsendesíteni, és ez Magyarországnak ugyanolyan rosszat okozott, mint maga a beszéd.

⁷⁹ Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982. 116–135.

⁸⁰ Amikor 1933. augusztus 11-én Bleyer beszámolót írt a budapesti német követnek a Gömbössel folytatott megbeszéléséről, ezekről ekképpen szól: „Minél jobban üldöznek itt, annál nagyobb rokonszenv övez Németországban, ami egészen természetes pszichológiai beállítottság kérdése, s ezt mindenkinek meg kell értenie. Ha ismert parlamenti beszédem után nem rendeztek volna mesterséges tüntetéseket, mégpedig a legbrutálisabb formában, akkor Németországban, különösen az egyetemi ifjúság soraiban, sohasem tört volna ki az a vihar, melyet az utóbbi hetekben megértünk.” Lásd *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Összeállították és a sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányokat írták: Ránki Görgy, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest: Kossuth Kiadó, 1968. 13. sz. irat 57.

Bethlen cikke tulajdonképpen vallomása a kisebbségi politika új irányának – olvashatjuk a jelentésben.

*

Júniusban – most már a magunk szavaival mondjuk – a *Magyar Szemlé*ben megjelent Bethlennek a német követ előtt is kilátásba helyezett cikke.⁸¹ Rokonszenves hangvételű, emelkedett tónusú írás. Ám „természetesen” abban az általánosan bevett korabeli felfogásban tárgyalta a kisebbségi kérdést, amely semmit sem akart tudni az etnikai és a modern nemzetek közötti szakadéknyi különbségről.⁸² Úgy beszél „testvérnépek”-ről, „amelyek egy évezreden keresztül Szent István birodalmában velünk együtt éltek”, mintha a modern nemzetállami fejlődés mit sem változtatott volna a kérdés természetén. Semmit sem akar tudni a minden bizonnyal általa inspirált, közel fél évtizeddel korábbi, szintén a *Magyar Szemlé*ben Ottlik László neve alatt *Új Hungária felé* címmel megjelent cikk teljes kudarcáról. Vagyis, hogy a „testvérnépek” egyáltalán, *titokban sem* rezonáltak a korábbinál számukra lényegesen vonzóbbnak rajzolt *Új Hungária* csábítására. Nem. Bethlen mégis azt az illúziót melengette változatlanul, hogy ezek a testvérnépek „titkon ma is ide visszavágynak”.⁸³

⁸¹ Bethlen István: Magyarország kisebbségi politikája. *Magyar Szemle*, 1933. június 89–104.

⁸² Ugyanígy volt ez a románoknál is. Lásd erre – például – a budapesti román követ idézett 1926 őszi jelentését.

⁸³ Bethlennek, Ottliknak és eszmetársaiknak – mondjuk Gratz Gusztávnak is – el kellett volna gondolkodniuk azon, vajon hogyan lehetne hitelük a „testvérnemzeteknél”, ha közben az ajánlott jövőt a legmerevebben elhatárolják Jászi Oszkár nevezetes *Keleti Svájc* elgondolásától. (Ottlik esztendővel cikke megjelenése után újabb cikkben jelentette ki, hogy semmi köze Jászi ajánlatához, Gratz Gusztáv pedig 1934 elején, a Bleyer Jakabot elparentáló írásában bírálta az őszirózsás forradalom autonómiákat adó nemzetiségpolitikáját.) A történész pedig ismételtén a korabeli nacionalizmusok kibékíthetetlen egymásnak feszülését említi. Arról beszél rezignáltan, hogy Ady Endre szép metaforája – *Dunának, Oltnak egy a hangja* – abban a (bizony a jelenünkbe nyúló) korban szép, nemes, ám nem reális értéktételezés volt. Amikor Jászi Oszkár – egyébként, húzzuk alá: gróf Bethlen István támogatását is bírva – elindult nevezetes aradi útjára, a magukat nyeregben érző román politikusok lényegében már csak egy dologra voltak hajlandók. Diktálni.

Grigorcea idézett jelentése tévedésével szemben a magyar politika természetesen nagyfokú távolságtartást tanúsított a megszülető német nemzetiszocialista rendszerrel szemben. Mert éppen az abban rejlő dinamikától remélte külpolitikai céljai megvalósulását. Ezért Bleyer sok ellenségeskedést kiváltott beszédében megfogalmazott kritikáját a volt kormányfőnek „egészben objektív”-nek kellett mondania.⁸⁴ A professzor hazafiasságát nem kérdőjelezhetette meg.⁸⁵ Miközben azt már 1923–1924-ben megtette. Amikor az MNNE elnöki posztjára nem tartotta alkalmasnak. Amikor csak az ügyvezető alelnöki posztot engedélyezte neki.

A cikk teljes szövege ellenben mutatja, hogy a volt kormányfő jól látta: provokatív nyilatkozatával a professzor még távolabb került a németmagyar tudattól. Nem az a lényeg – amit Schoen jelentett –, hogy a cikk szerint Bleyer nyilatkozata „egészben” tárgyilagos volt, hanem a szöveg egésze. „Bleyernek még csak két kijelentésével kell itt foglalkoznom – írja, miután részletesen korrigálta a német kisebbség iskolaügyének sanyarú voltát alátámasztani hivatott, Bleyer által ismertetett számokat –, amely alkalmas arra, hogy a *külföld előtt teljesen hamis képet fessen* arról a helyzetről, amely a kisebbségekkel szemben folytatott magyar politika tekintetében fennáll, és amely vádak emelésére alkalmasnak látszik”.⁸⁶ (Kiemelés – a szerzők)

A dilemma messze nem csupán Bleyeré. És nem is csupán a tegnapé. Hanem a máé és a holnapé is. Így szól a kérdés: szabad-e a hazára árulkodni. Nos, természetesen szabad. Ha az megfelel két feltételnek. 1. Kimerültek a szükséges változtatás otthoni eszközei. 2. A külföld beavatkozása előbb-utóbb jót tesz a hazának. A kérdésre tehát nincs csereszabatos patent. Azt mindig a konkrét helyzet konkrét elemzése dönti el.

A vizsgált helyzetben a válasz úgy szól, hogy mintegy másfél évtizednyi, lényegében meddő küzdelem után Jakob Bleyernek/alias Bleyer Jakabnak kimerültek a hazai eszközei. Ám a külföld

⁸⁴ „eltekinthető bizonyos tévedésektől és túlzásoktól” Bethlen, 1933. 98.

⁸⁵ A román követ 1928. februári – idézett – jelentése szerint a magyar sajtó hazaárulót lát Bleyerben.

⁸⁶ Bethlen, 1933. 101.

beavatkozása azonnal ártott a magyar hazának.⁸⁷ Német vonatkozásban akkor a külpolitikai kár még nem jelentkezett. Hiszen a hitleri külpolitikának az 1933–1938 közötti időszaka a grandiózus félrevezetés időszaka. Amikor még lepleznie kellett valódi természetét. Amikor Berlin külpolitikai törekvéseinek még alárendelte a kisebbségpolitikai céljait. Ezzel szembesült Bleyer is 1933-ban, és Berlin miatt is sokat kellett nyelnie.⁸⁸ Ám a magyarság külföldi lejáratásában oly eredményesen működő kisantant propagandának érvkésztetét a kisebbségpolitikus bizonyosan azonnal gazdagította. Hosszabb távon pedig hozzájárult az 1945-ös mély tragédiához. Ahhoz a tragédiához, amely 1945 után rövid időn belül a magyarországi németiség kiheverhetetlen veszteségéhez vezet. Következőleg a magyar hazát is visszaveti a modernizáció, gazdasági fejlődés útján.

A fő felelősség azonban természetesen nem Bleyeré, hanem az ország akkori uraié. Akik – mint éppen a magyar hazához és német eleihez való hűségben is tántoríthatatlan Gratz Gusztáv megfogalmazta – a lutrijáték egy nemét üzték az országgal, a nemzettel, s leginkább a néppel. Hiszen az szenvedi majd a legtöbbet. Voronyeys poklát, 1944 inférnóját. Akik meghamisították 1918/19 forradalmait. Akik hozzákötötték sorsunkat Adolf Hitler birodalmához.

„Bleyer azt mondta” – ezzel a fordulattal fogalmazza meg a volt kormányfő a professzornak a magyar kormánnyal szembeni egyik bírálátát. Szóval Bethlen annyira ügyel az érzékenységekre, hogy nevén sem nevezi a vádat. Tehát a magyar kormány nem engedi meg, hogy az MNNE „szabadon válassza meg” vezetőit.⁸⁹ Válaszul Bethlen elismerte: az egyesület támogatásának feltételül a kormány az egyesület élén olyanokat akart látni, akiknek személyében maga „is garanciát lát arra, hogy az egyesületet nem fogják olyan irányban vezetni”, amely a hazai németiség és a magyar többség között „elkeseredett harcokra vezetne”. Ám magát a nevén sem nevezett vádat „nagymérvű túlzás”-nak mondotta. Mert a kormány még e kikötésével is „liberálisan” bánt. „Frappánsan” mutatja ezt az a tény,

⁸⁷ Mint írtuk, az *Arader Zeitung* 1931. február 1-jén *A magyarországi német kisebbség kulturális elnyomása* címmel jelentett meg cikket. Ez is jól mutatja, mily kapóra jött minden azoknak, akik külföldön ártani akartak a magyar ügynek.

⁸⁸ Korai halála okainak bizonyosan ez volt az egyike. Lásd még az 56. jegyzetben írottakat.

⁸⁹ Bethlen, 1933. 101. Bleyer bírálátát lásd a 7. lábjegyzetben.

hogy „maga Bleyer” vezeti az egyesületet „és az utolsó időkig vele egyetértésben és harmóniában igyekezett és tudta irányítani a kormány a német kisebbségi politikát.” (Kiemelés – a szerzők.)

Az „is” szócskát azért emeltük ki, mert ezzel utalt Bethlen a fontosabbra: a magyar közvélemény mértékadó részére. Amely valójában – amint azt Grósz András értekezésének forrásanyaga is oly erőteljesen bizonyítja – fogságban tartotta kormányát. Egyszerűen nem engedte meg nagyvonalú kisebbségpolitikai jogalkotásának, nem hogy maradéktalan, hanem érdemi érvényesülését sem.

A hosszabb kiemelés pedig feltárja az antagonizmust: míg Bleyer és eszmetársai a kormánytól független egyesületi életet akartak, addig a kormány az egyesületnek a szó eredeti értelme szerinti autonómiát engedélyezte. Mert az autonómia – a szokásos felfogással szemben – nem függetlenséget, hanem az állami akaratnak alárendelt függetlenséget jelent. Azt jelenti, hogy az állam a helyi közösségnek jogosítványt ad ügyeinek saját eszközökkel való, ám az állam akarata, az állam érdekei szerinti intézésére. Vagyis az állami akaratnak maradéktalanul kell érvényesülnie. Amikor Bethlen – tudjuk – valótlannal azt írja, hogy a kormány kisebbségi politikáját Bleyerrel „az utolsó időkig” „egyetértésben és harmóniában”⁹⁰ irányította.

Természetesen Bethlen tudta, hogy az MNNE élén tartalmilag nem Gratz Gusztáv állt. Fogalmazása ezért burkoltan a kormányzati politika csődjét is elismeri: hiába tették élre bizalmi emberüket, annak a súlya nem versenyezhetett Bleyer és elvbarátai akaratával.

A súlyosabb, ám szintén nevén nem nevezett vád – Bethlen fogalmazásában Bleyer „általánosabb téren” mozgó „kijelentése” –, az 1930. évi statisztikában feltárt tény. Nevezetesen, hogy a hazai németiség lélekszáma 73 ezer fővel apadt, 551 ezerről 478 ezerre.⁹¹

Bethlen joggal és széles nemzetközi kitekintéssel érvel a természetes asszimiláció feltartóztathatatlan folyamatára. Nem alaptalanul említette, hogy a fogyásban tízezer fővel benne van az a hazai zsidóság is, amely 1920-ban még német, 1930-ban már magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

⁹⁰ „igyekezett és tudta” – ez bizony logikátlan állítás. A helyzetnek az felelt meg, hogy igyekezett, de nem tudta.

⁹¹ Bethlen, 1933. 101.

Ám a lényegről nem beszélt. Arról, hogy a nemzetállamok korában a hatalmi játszmák egyik ugyancsak lényeges eszköze az ilyen-olyan úton-módon határon túlra került véreik disszimilálása. Bleyer Jakab – amint azt a tárgyba vágó kutatások több évtizede világossá tették – már a húszas években élt a Németország nyújtotta lehetőséggel, hiszen a weimari demokrácia sem lógott ki a fenti sorból. Az, hogy májusi beszédével új fejezetet nyitott a honi és a nemzetközi magyar–német viszony históriájában az egészen bizonyosan Adolf Hitler kancellárságával, illetve a német külpolitika adott pillanatnyi lehetőségeinek túlbecsülésével függött össze.

Nagy és nemes lelkű társa/ellenfele, Gratz Gusztáv Bleyert méltató nekrológjában így írt: „Számára a politika nem holmi ping-pongjáték volt, ahol a labda ide-oda repül, és ahol az ember nem különösebben boldog, ha nyer, és nem szenved túlzottan, ha veszít. A labda saját maga volt, őt magát érte minden ütés.”⁹² A szép szavak a halál utáni megrendültséget fejezték ki, ám a történeti mérlegelést aligha lehet e szép szavak mentén megtenni.

Bleyer Jakab, alias Jakob Bleyer nem csupán labda, hanem a labdát kezelő játékos is volt.

⁹² Gratz Gusztáv: Bleyer Jakab. *Magyar Szemle*, 1934. január 16.

Felhasznált irodalom

Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között (1918–1940)*. Kolozsvár: Kriterion, 2012.

Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). *Századok*, 1973/3. 644–686.

Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). *Századok*, 1977/2. 270–319.

Bethlen István: Magyarország kisebbségi politikája. *Magyar Szemle*, 1933. június 89–104.

Bleyer Jakab: A hazai németiség. *Budapesti Szemle*, 1917/483. 428–441.

Bleyer Jakab: A magyar és német viszony. *Magyar Szemle*, 1929. február 114–124.

Chiper, Ion: *Romania si Germania nazista. Relatiile romano–germane intre comandamente politice si interese economice (ianuarie 1933 – martie 1938)*. Bucuresti: Editura Elion, 2000.

Dimitriu, Robert: *Die Außenpolitik Rumäniens 1918–1939 zwischen Solidarität und Sacro egoismo*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2006.

Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzeti Kongresszuson 1925–1929*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

Fata Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1.
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf>

Gratz Gusztáv: Magyarság és németiség. *Magyar Szemle*, 1929. június 192–203.

Gratz Gusztáv: Bleyer Jakab. *Magyar Szemle*, 1934. január 12–16.

Grósz András: Kisebbségpolitikai mozaikok egy német főpásztori látogatáshoz: Berning, osnabrücker püspök magyarországi

- látogatása (1933). *Modern Magyarország*, 2014. Különszám 89–103.
<http://moma.elte.hu/wp-content/uploads/2014/08/momakulon.pdf>
- Grósz András: *A deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Disszertáció. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkor Magyar Történeti Doktori Program, 2015.
- Képviselőházi Napló, 1931. XV. kötet 1933. május 2–május 17. Budapest: Atheneum, 1933.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1931_15/?pg=2&layout=s
- Lorman, Thomas: Missed opportunities? Hungarian Policy Towards Romania, 1932–1936. *Slawonic and East-European Review*, 2005. április 290–317.
- Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936. Szerk.: Lengyel László – Vidor Gyula. Budapest, 1931.
- Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. Budapest – Budaörs: Magyar Történelmi Társulat – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Budaörsi Passió Egyesület, 2014.
- Marchut Réka: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929). *Pro Minoritate*, 2014 tél, 3–22.
- Ormos Mária: *Hitler*. Második, változatlan kiadás. Budapest: Rubicon ház Kft. 1997.
- Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- Pritz Pál: Magyar–német viszony 1918–1945. *Limes*, 2002/1. 5–22.

- Seewann, Gerhard: A „német-magyarok” szószólója: Jakob Bleyer. *Rubicon*, 2012/11.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemet_magyarok_szoszoloja_jakob_bleyer/
- Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005.
- Tilkovszky Loránt: Németország és a magyarországi német kisebbség (1921–1924). *Századok*, 1978/1. 3–48.
- Tilkovszky Loránt: Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929). *Történelmi Szemle*, 1980/1. 52–90.
- Tilkovszky Loránt: *Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség, magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, 1997.
- Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Összeállították és a sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányokat írták: Ránki Görgy, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest: Kossuth Kiadó, 1968.

Minority policies in international perspective. The case of Jakob Bleyer
by Pál Pritz and Réka Marchut

The paper examines minority policies in the Central European region during the interwar period, offering a new perspective through a threefold (Hungarian-German-Romanian) approach instead of the frequently used bilateral dimension.

For the analysis, the paper focuses on the example of Jakob Bleyer and the events of 1933, but at the same time it embraces large timescales. The authors argue that the "Hungarus" idea was already outdated in the interwar period, and as a consequence, by that time the "Deutschungar" idea became anachronistic as well.

Keywords: Jakob Bleyer, Gusztáv Gratz, István Bethlen, deutschungar, German Association for People's Education in Hungary